

Eesti Orhideekaitse Klubi

Õöviul 9

2013

Eesti Orhideekaitse Klubi ajakiri ÖÖVIIUL 9/2013

Sisukord

- 3 Eessõna
- 4 Aasta orhideed
- 4 Tõmmu käpa inventuur Raplamaal 10.–11. juulil 2011
- 5 Tõmmu käpa aastast Saaremaal
- 7 2012 oli käokeelte aasta
- 9 Suvised väljasõidud 2010–2012
- 9 Klubi esimesed suvepäevad juulis 2010
- 12 Raplamaal 10.–11. juulil 2011
- 15 17. juulil 2011 Varangul
- 18 Vormsil 16.–18. juunil 2012
- 22 14.–15. juulil 2012 Õisu maastikukaitsealal
- 24 Reis Kreeta orhideesid vaatama 2012. a aprillis
- 24 Ülevaade Kreeta loodusest
- 26 Elamusi Kreeta taimereisilt
- 28 Kreeta orhideed
- 33 Uued orhideeleiud
- 33 2012. oli pisikäpa leiuaasta
- 36 Muu
- 36 Fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“
- 38 Hea orhideehuviline!
- 39 *In memoriam*
- 40 Journal of Estonian Orchid Protection Club ÖÖVIIUL – Lesser Butterfly Orchid

Toimetaja: Laimi Truus

Fotod: Rainar Kurbel (esikaas, tiitelleht, lk 8, 11, 23, 44);

Arto-Randel Servet (tagakaas, lk 6, 36, 37, 43);

Ester Valdvee (lk 9, 10, 15, 16, 17, 29, 30 (vasakpoolne), 31, 32);

Tiia Niiduväär (lk 12, 13, 14); Olev Abner (lk 18, 19, 21);

Ülo Ormus (lk 22); Maie Meius (lk 25, 26, 27);

Merit Otsus (lk 30 (parempoolne)); Toomas Hirse (lk 33, 34);

Remo Savisaar (lk 39).

Kujundus ja trükk: OÜ Digimap

ÖÖVIIUL internetis: <http://www.orhidee.ee>

Hall käpp

Eessõna

Ükskord juhtus keskkonnaminister nägema Ööviulit minu sõprade juures kodus ja küsis, miks küll selliseid asju trükitakse. Miks? Sest et me tahame. Meile meeldib, kui meie käikudest ja leidudest jääb märk maha. Meile meeldib, et meie tehtud suurepäraseid taimefotosid saavad ka teised vaadata. Me oleme kamp häid taimetundjaid, silmad lahti, looduses käijaid ja looduse hea käekäigu eest seisjaid. Vabatahtlikult, omast ajast ja oma raha eest.

Kui rääkida praktilisest kasust, siis on Ööviulis ilmunud materjale kasutatud keskkonnainventuuride tegemisel.

Senistest Ööviulitest vaid üks (nr 6, 2007) on saanud Keskkonnainvesteeringute Keskusest toetust trükikulude katteks. Trükikulud on teadagi suured. Loodan, et digitrüki kasutusvõimalustega saab trükkida just parasjagu eksemplare, mis teeb kogumaksumuse väiksemaks ja et ajakiri jääb püsima ka trükiväljaandena, mitte üksnes veebis.

Kõige rohkem soovivad Ööviuli tegijad aga, et Eestimaal oleks järjest vähem inimesi, kes üllatusega hüüda saaksid: „Oi, kas siis meil kasvab ka orhideesid?“

Laimi Truus

Aasta orhideed

Eesti Orhideekaitse Klubi on juba neli aastat valinud aasta orhidee. Aasta orhidee valimise eesmärk on liike laiemalt tutvustada ja nende elu veidi lähemalt uurida, et saada täpsem ülevaade liikide levikust Eestis ning pöörata tähelepanu leiukohtade kaitsmisele. Aasta orhidee ja teiste looduslike orhideedega saab tutvuda Eesti Orhideekaitse Klubi kodulehel www.orhidee.ee.

2010. aasta orhidee – punane tolmepea – on eelmise Ööviuli esikaanel ja temast räägivad artiklid kaante vahel. Samal aastal tehti ka punase tolmepea inventuur, mille tulemusi tutvustas Toomas Hirse ajakirjas Eesti Loodus (2011/8).

2011. aasta orhideeks valis klubi tõmmu käpa, kelle inventuuri tulemusi tutvustavad käesoleva numbri artiklid.

2012. aasta orhideed olid kahelehine ja rohekas käokeeel, kelle otsimislugu samuti järgnevalt tutvustame.

2013. aasta orhidee on kõdu-koralljuur.

Tõmmu käpa inventuur Raplamaal 10.–11. juulil 2011

Kontrollisime tõmmu käpa vanemaid leiukohti ja otsisime uusi eelkõige loometsadest ehk Raplamaa mõistes nõmmedelt. Sihtkohti aitasid kavandada Aat Sarv, Olev Abner ja Keskkonnaameti Harju-Järva-Rapla regiooni looduskaitse bioloog Monika Laurits. Kõigepealt vaatasime ringi Rangu hoiualal Rangu nõmmel. Andmed tõmmu käpa esinemise kohta Rangu nõmmel pärinevad 2005. aastast, mil sealt leiti kaks isendit. Kõigepealt selgus, et kaardil oli tõmmu käpp märgitud soisele alale, kust me teda loomulikult ei leidnud. Sealt leidsime hoopis kärbesõit, harilikku käoraamatut, soo-neiuvaipa ja kahkjaspunast sõrmkäppa. Liikudes sealt aga ca 400 meetrit kagu suunas, sattusime ilusale lootalale, kus kaitsealustest taimeliikidest kasvas eriti ohtralt siledat tondipead ja palu-karukella. Kooslus oli ka tõmmule käpale väga sobiv. Viimaks õnnestuski leida 6 üksikult kasvavat tõmmu käpa isendit, üks neist oli isegi 30 cm pikkune. Käpalistest nägime veel harilikku käoraamatut, tumepunast neiuvaipa ja jumalakäppa.

Teisel päeval oli huviorbiidis Tõrasoo looduskaitseala ja mõned sellega piirnevad lootalad, kus tõmmu käpp võinuks esineda. Vaatamata kasvukohta sobivusele ja liigirikkusele (sh kümme kaitsealust taimeliiki) me teda ei leidnud. Edasi suundusime vaatama veel ühte Tõrasoo looduskaitseala lahustükil asuvat vana leiukohta, kust 1996. aastal leiti 100 tõmmu käpa taime. Meil õnnestus näha kõigest nelja. Pole välistatud, et tõmmu käpp oli 15 aasta jooksul sealt valgusküllasemasse kasvukohta siirdunud, või siis oli suurem osa populatsioonist sel aastal soikeseisundis. Igal juhul tuleks see leiukoht ja lähiümbruse lagedamad kohad mõne aasta pärast üle kontrollida.

Kuigi tõmmu käpa vanemate leiukohtade kontrollimine ja potentsiaalsete kasvukohtade inventuur Raplamaal ei andnud just rõõmustavaid tulemusi, on tõmmu käpp seal siiski olemas.

Ester Valdvee

Tõmmu käpa aastast Saaremaal

Klubi Saaremaal elavad liikmed ei suutnud kahjuks oma suvisesse ajakavasse sobitada tõmmu käpa otsimist Raplamaal. Selle korvamiseks vaatasime Saaremaal natuke ringi. Saaremaal kasvavad tõmmu käpa mõlemad vormid – varane mai-juunikuine öitseja ja hilisem, juulikuine. Varase vormi Loode ja Mullutu leiukohtadega tegeles Loode tammiku käpaliste hea tundja Sirje Azarov. 28. mail loendas ta Loode tammikust Nasva suunas paiknevalt looniidult 70 tõmmu käpa isendit ja tegi kindlaks, et liigi sinne esinemisala on märksa ulatuslikum sellest, mis Eesti looduse infosüsteemi (EELIS) kantud. Samal ajal öitses veel vähemalt 300 arukäppa. 2. juunil registreeris Sirje Mullutu küla lähedalt hõredast lookadastikust uue tõmmu käpa leiukohta umbes 120 taimega, lisaks ligikaudu 150 jumalakäppa.

9. juulil tegin Ninase poolsaarel käpaliste Kaaspeksa püsielupaigas välitöid ja otsustasin üles otsida ka koha, kust Tarmo Pikner 2002. aastal ühe tõmmu käpa leidis. Kasvukoht oli liigi jaoks veidi kummaline – suhteliselt kehvade valgustingimustega (paras)niiske pinnasetee, sellepärast olime tollal üsna kindlad,

Tõmmu käpp Saaremaal

et tegu on juhuleiuga. Seda meeldivam oli üllatus, kui samast kohast ka seekord õitseva tõmmu käpa leidsin, lisaks kõrvalt veel teisegi, vegetatiivse taime. Nüüd said selle leiukoha koordinaadid registreeritud.

15. juulil korraldasime Karala kanti väikse uurimisretke, milles osalesid Tiina Ojala, Sirje Azarov ja allakirjutanu. Kõigepealt püüdsime tõmmut käppa leida Panga luha nimelise järve kirdenurga lähedalt, kus Tiina oli taime näinud 1988. aastal, Kuusnõmme metskonnas töötamise ajal. Tollane puistuplaanile kantud väike metsaeraldus oli vahepealsetel aastatel üle elanud vähemalt kaks tormimurdu koos sellele järgneva koristustööga ja maastikupilt ning kasvutingimused olid selle käigus põhjalikult muutunud. Otsingute ainsaks tulemuseks oli teadmine, et siit pole tulevikus enam mõtet taime otsima tulla. Üsna lootusetuks kujunes tõmmu käpa otsimine ka Eeriksaare poolsaare lähistel, kuhu meid suunas 8,8 ha suurune EELISse kantud kontuur. Maastikul osutus see pinnaseteedega liigendatud ja kohati juba metsastumas varieeruva tihedusega kadastikuks. Kasvukohatüübiks valdavalt nõmmlood. Kuigi kammisime

hoolega läbi kõik vähegi valgusküllasemad laigud, jäi tõmmu käpp siiski leidmata. Et käpalised tavatsevad vahetevahel peidus viibida, tasuks selle leiukohal otsimist korrata. Lõpuks käisime suhteliselt suurel arukäpa kasvualal, mida seiratakse alates 1994. aastast ja kuhu 2008. aastal RMK ja tollase Riikliku Looduskaitsekeskuse koostööna kavandati kadastiku harvendamine. Selle töö ettevalmistamise käigus leidis Urmas Roht siit ühe tõmmu käpa isendi. GPS-i meil tookord kaasas polnud ja sellepärast jäi täpne leiukoht registreerimata. Selle koha leidsime nüüd üles ja taimi oli seal ikka ainult üks. Seekord said koordinaadid võetud. Kokkuvõttes olid selle päeva näitajad järgmised: üks auto, kolm orhideotsijat, kellest igaüks panustas umbes neli töötundi, ja tulemus – üks tõmmu käpa isend.

Mari Reitalu

2012 oli käokeelte aasta

2012. aasta orhideeksvalisime kaks ühe perekonnaliiki – kahelelise ja roheka käokeele. Käokeeled kuuluvad Eestis kõige levinumate ja tuntumate käpaliste hulka, sellepärast soovisime kaasata paljusid, nii klubi liikmeid kui klubisse mitte kuuluvaid inimesi, orhideesid vaatlema ja kasvukohtade andmeid loodusvaatluste andmebaasi talletama. Selle eesmärgi nimel alustas klubi koostöös Eesti Loodusmuuseumiga bioloogiaõpetajate ja õpilaste kaasamist loodusvaatluste tegemisse. Teades, et lõpuklassidel on uues õppekavas kohustuslik uurimustöö tegemine, pakkusime välja mõtte siduda see käokeelte leiukohtade otsimisega. Kõigepealt koostati õpetajatele väikesed reklaamlehekused üleskutsega kaasa lüüa suvistel otsingutel ja vaatlustel. Neid tutvustati bioloogiaõpetajate üleriigilisel talvekonverentsil Tartus ning Tallinna ja Harjumaal bioloogiaõpetajate ainesektsiooni koosolekul. Reklaamilmus ka Eesti Loodusmuuseumi kodulehel. Kevadeks koostati tööleht andmete ülesmärkimiseks ja tööjuhend, mis sisaldas liikide eristamise tunnuseid, õpetust, mida välitööle minnes kaasa võtta jne. Kõik need materjalid koos üleskutsega kanda käokeelte leiandmed loodusvaatluste andmebaasi olid

Kahelehine käokeeel

neist kümme ei olnud kindlasti õpilased (Reigo Roasto suulised andmed). Ülejäänud üheksa kohta on raske öelda, kuna andmebaasi ankeedis ei küsita vaatleja/sisestaja vanust. Ligi pooled vaatlused (19) on sisestajate tehtud.

Kui päris aus olla, siis lootsin rohkemat osavõttu. Tõenäoliselt on leige osalemise põhjusi rohkem kui üks, kuid kindlasti mõjutasid seda vaatluste langemine suvisele koolivaheajale ja asja uudsus. Kui sellist ettevõtmist korrata, tuleks alustada reklaamiga juba õige varakult (sügisel, kui õpilased peavad uurimistöid valima), pakkuda välja võimalikke uurimisteemasid ja miks mitte ka õpetajate/juhendajate nõustamist klubi liikmete poolt kohapeal. Usun, et osavõtt tuleks palju arvukam.

kättesaadavad nii loodusemuuseumi kui orhideekaitse klubi kodulehel. Jäi üle vaid oodata, millal käokeeled õitsema hakkavad, et töö saaks alata.

Ettevõtmise tulemusi kokku võttes tõdesime, et 2012. aasta jooksul kinnitati loodusvaatluste andmebaasi 40 vaatlust, neist 27 kahelehise ja 13 roheka käokeelega kohta. Leide oli üle terve Eesti. Enim vaatlusi tehti Harjumaal (12) ja Pärnumaal (10). Kolm vaatlust oli Järva- ja kaks vaatlust Põlva-, Rapla-, Ida-Viru-, Valga- ja Võrumaalt ning üks vaatlus Lääne-, Hiiu-, Jõgeva-, Lääne-Viru- ja Viljandimaalt.

Vaatlejaid oli kokku 19,

Jana-Maria Habicht

Suvised väljasõidud 2010–2012

Klubi esimesed suvepäevad juulis 2010

Kui hakkasime ka-
vandama oma klu-
bi 25. tegevusaasta
tähistamist, pakuti
välja idee, et võiks
traditsioonilise kahe-
päevase suvise väl-
jasõidu asendada
kokkutulekuga, kus
tavapärase käpaliste
otsimise-vaatlemise
kõrval oleks ka
muid tegevusi. Ja et
kokkusaamine võiks
kesta päeva võrra

Suvepäevade korraldustoimkond

kauem. Niisiis suvepäevad. Koha valikul pidasime oluliseks, et käpalisi võiks leida kohe ööbimiskoha lähiümbrusest, nii et nende keskel saaks viibida mitte ainult organiseeritud retkede käigus, vaid ka lihtsalt niisama kas üksinda või koos perega ümbruses jalutades. Neile tingimustele vastas suurepäraselt Kipi-Koovi matkakeskus Lääne-Saaremaal, kus meie suvepäevad toimusid 2010. aasta 9.–11. juulil.

Kogunesime 9. juuli pärastlõunal ja õhtuks sai osalejaid kokku 25. Öhtusöögile eelnenud aega kasutasime lühikeseks metsaretkeks, mille eesmärgiks oli ühtlasi aasta orhidee – punase tolmpäa – ühe leiukoha kontrollimine. Siinse leiukoha avastaja ja kauaaegne vaatleja on olnud meie klubikaaslane Kaarel Sepp, kelle isakodu on siin lähedal ja kes tunneb nägupidi kõiki kohalikke käppasid. Seekordne teejuht oli meil majutuskoha peretütar Agnes Alev, noor ja hakkaja orhideefänn. Seekord jäi punane tolmpäa leidmata. (Tulemusi ei andnud ka umbes nädal hiljem otsimine.) Pärast öhtusööki avasime suvepäevad ametlikult ja edasi sisustas meie öhtut tuntud loodusfotograaf Urmas Tartes oma slaidiseansiga. Lisaks pildinäitamisele andis ta meile

teadmisi värvustemperatuurist ja värvustasakaalust fotograafias. Teine päev algas varahommikuse linnulaulu kuulamisega, juhendajaks meie president Ester. Kuigi ei lauljaid ega kuulajaid polnud just arvukalt, läks kontsert igati korda. Ülejäänud ennelõunane aeg kulus praktiliseks loodusretkeks, mille käigus Urmas Tartes jätkas oma eelmise õhtu loengut looniidul, kus kasvas rikkalikult harilikku muguljuurt. Peatähelepanu oli nüüd pööratud taimede, iseäranis orhideede lähipildistamisele ja tagasihoidliku välimusega muguljuurest sai peamine modell. Saime teada, et fotograafi raske kott sisaldab erinevaid objekteive, statiive ja filtreid. Näiteks saab polarisatsioonifiltri abil vähendada kaadrisse jääva vee ja läikivate lehtede tagasipeegeldusi. Sobiva objekti leidmine looduses ei ole lihtne ja parima võttenurga saamiseks tuleb pildistatavat taimet vaadelda alati igast küljest. Kindlasti sai iga pildistaja sellel hommikupoolikul midagi kõrva taha panna. Muuhulgas oli tavapildistajatel lohutav kuulda, et looduses liikudes ei pea mitte alati seljas kandma 20-kilost koormat, vaid looduses nähtut saab vähemalt iseenda jaoks suhteliselt talutavalt talletada ka nn seebikarbiga. Pildistamise kõrval püüdsime tutvust teha ka kohapealsete taimeliikidega, nii tavaliste kui ka haruldastega. Enamus meie seast kohtus siin

Fotografeerimise väliõppus. Urmas Tartes demonstreerib lähipildistamist

esimest korda kivi-kurerehaga (*Geranium columbinum*) ja küllap ka oja-haneputk (*Berula erecta*) oli paljudel varem nägemata. Maanteekraavis tervitas meid üksik püramiid-koerakäpp.

Et me tahtsime oma suvepäevadesse ka võimalikult palju praktilist tegevust looduses, siis oli soovijatel õhtupoolikul võimalik osaleda püramiid-

koerakäpa kordusseires. Soovijaid oli kolm ja seire sai tehtud. Enamus suvepäevalisi käis samal ajal tutvumas mõnede Lääne-Saaremaa huvitavate orhideepaikadega, juhendajateks Triin Reitalu, Tiina Ojala ja Sirje Azarov. Triinu juhtimisel käidi Viidumäe allikasos, kus kõige muu kõrval olid tõmbenumbriteks lõhnav käoraamat ja Russowi sõrmkäpa rikkalik kasvuala. Ära nähti ka saaremaa robi-rohu paarisenteetrised lapsukesed. Edasi käidi Kõruse külas Jürisel. See on Tiina kodutalu ja ta on oma maadel loendanud ligi 20 orhideeliiki. Nendest suurimat tähelepanu väärivad

Lõhnav käoraamat

kindlasti täpiline sõrmkäpp, kelle üks arvestatavamaid leiukohti Eestis on just siin ja juba palju aastaid toimub ka selle liigi seire. Täpiline sõrmkäpp on meil teatavasti palju vaidlusi tekitanud takson ja siinset populatsiooni on mitmed Saksa, Taani ja Rootsi orhideeuurijad kord heaks kiitnud, kord maha laitnud. Meie kõige staažikam ja auväärsem orhideetundja Vilma Kuusk kinnitas kohapeal taas selle määrangu õigsust. Lõpuks tutvuti veel Atla-Karala kandis Tarmo Pikneri uudisleiu – saaremaa sõrmkäpaga. Selle päeva õhtusöök oli veidi pidulikum. Valjala kandi noormees Aivo Põlluäär mängis meile akordionil rahvalikke viise ja menüügi oli eriline – pakuti pannileiba, mida peetakse Lääne-Saaremaa rahvustoiduks. Ja juttu jätkus pikaks ajaks.

Lõupäeva hommikuks kogunesime Viki talumuuseumisse, mille perenaine on meie klubikaaslane Tiina. Tema juhendamisel tutvusime muuseumiga ja seejärel kogunesime, et anda start suvepäevade viimaseks, kuid väga oluliseks tegevuseks – aasta orhidee – punase tolmea – leiukohtade kontrollimiseks. Jagunesime rühmadeks, kus igaühel oli kasutada vähemalt üks auto ja GPS. Rühmad said kaasa leiukohtade kaardid ja andmevormid, mida kohapeal täita. Osa leiukohti olid kiiremad ja toimekamad noormehed jõudnud selleks ajaks juba üle vaadata. Nii saigi suvepäevade korraldamiseks märk maha pandud. Kas suudame ja tahame niisuguse ettevõtmise traditsiooniks kujundada, seda näitab aeg.

Sirje Azarov ja Mari Reitalu

Raplamaal 10.-11. juulil 2011

Ekspeditsioonil Raplamaal

Meie retk algas Märjamaa bussijaamas, kus sai kokku 6-liikmeline seltskond, kellega samal päeval liitus üks kivistisi hästi tundev spetsialist ja järgmisel päeval veel kolm klubikaaslast. Meie eesmärk oli tutvuda Raplamaa loometsade (Raplamaa mõistes nõmmede) ja nende vaheliste lubjarikaste soode taimestikuga ning kontrollida Raplamaal tõmmu käpa vanemaid leiukohti, samuti otsida tõmmut käppa temale sobivatest kasvukohtadest. Peamised eesmärgid olid tõmmu käpa inventuuri Rangu nõmmel (vt lk 5) ja käpaliste otsimine Tõrasoos. Lisaks plaanisime külastada ka Orgita dolomiidikarjääri.

Tõrasoo looduskaitseala asub Rapla maakonna südames. See

koosneb viiest sihtkaitsevööndist ja ühest piiranguvööndist, kogupindalaga 3437 ha. Ala on väärtuslik nii taimestiku liigirikkuse kui ka maastiku mitmekesisuse poolest. Paepealsed

ja nõmmed vahelduvad siin madalsoodega. Siinseid paepealseid on kirjeldanud lähikonnast Lipalt pärit usundiloolane, luuletaja ja kirjamees Uku Masing (1909–1985) raamatus „Mälestusi taimedest“.

Nõmme mõiste tähendab Raplamaal muud kui mujal Eestis – mitte kuiva, liivast ala, vaid loometsa. Tuntuim on

Märjamaalt loodes asuv Rangu nõmm, mida on uurinud prof Theodor Lippmaa XX sajandi 30.–40. aastatel.

Käik Orgita dolomiidikarjääri andis lisateadmisi juba keskajast hinnatud Orgita dolomiidist ja selles leiduvatest kivististest. Orgita dolomiit on beežikashall ilusa mustriiga looduslik materjal, lisaks paksukihiline, ilmastikukindel ja hästi töödeldav, sobides nii ehituskiviks kui skulptuuride valmistamiseks. Orgita karjääris ja Rangu nõmmel ringi liikudes märkasime ka huvitavaid selgrootute – käsijalgsete e brahhiopoodide ja sammalloomade kivistisi.

Teise päeva lõpul käisime vaatamas paepragudes kasvavaid sõnajalgu – müür-raunjalga ja pruuni raunjalga. Minu jaoks oli päeva n-õ rosinaks tutvumine Kolu mõisa ja mõisapargiga, mida värvikalt tutvustas vastne klubiliige Ülo Ormus.

Kivistunud lubikoda Orgita dolomiidis

Pruun raunjalg (*Asplenium trichomanes*)

Kokku nägime kahe päeva jooksul 24 kaitsealust taimeliiki, sh 14 liiki käpalisi. Mulle aga sai tuttavaks püst-linalehik, keda esinebki põhiliselt just Rapamaa nõmmedel. Teisel päeval lõpul kohtasime kaitseala piiril märjal niidul ca 40–50 cm kõrgeid laukusid, keda esiotsa määrata ei osanud. Juba kodus olles leidis Vilma Kuusk neile siiski nime – tegemist oli murulaugu teisendiga *Allium schoenoprasum* var. *sibiricum*. Tõrasoo loometsa vääriselupaikades ja madalsoodes kasvab rohkesti käpalisi – kaunist kuldkinga (meie käigu ajal õitsemise juba lõpetanud), kahkjaspunast sõrmkäppa, harilikku käoraamatut, laiahist neuuvaipa, tõmmut käppa, vööthuul-sõrmkäppa jt. Rikkalikult leidub siin teisigi kaitsealuseid liike.

Raplamaa sümboltaim sile tondipea (*Dracocephalum ruyschiana*)

Käpalistest kohtasime veel kärbesõit, jumalakäppa (õigemini seda, mis tast selleks ajaks veel alles oli), soo-neiuvaipa, tume-punast neuuvaipa, kahelehist käokeelt, rohekat käokeelt, suurt käöpõlle ja pruunikat pesajuurt. Teistest kaitsealustest liikidest peale raunjalgade ja sileda tondipea nägime veel püst-linalehikut, alpi nurmik, aasnelki, palukarukella, madalat unilooka (Orgita karjääris), kuninga-kuuskjalga ja porssa. Nägime ka Raplamaa vapitaime – siledat tondipead. Olid igati meeldejäädavad ja informatiivsed päevad täis meeldivaid üllatusi ja äratundmisrõõmu, nagu ikka klubi väljasõitudel.

Tiia Niiduväär

17. juulil 2011 Varangul

Hommikul saime väikese seltskonna klubi liikmetega kokku Kiltsi raudteejaamas, et sõita vaatama Varangu looduskaitseala, mis paikneb Pandivere kõrgustiku nõlval. Kõrgustiku välispiiril on allikate vöönd, mille üks mitmepalgelisemaid osasid on Varangu allikaala üle 30 allikaga, mille hulgas on nii tõusu- kui langeallikad. Allikate ümbruses on laialdasel alal järvelubja lasund, mille paksus on 1,6–2,8 meetrit. (Järvelubi e järvekriit koosneb peamiselt CaCO_3 -st.) Maardla pindala on 73 ha, sellest on kaevandatud ligikaudu 30 ha. Kaevandus avati enne Teist maailmasõda ja suleti 1996. aastal. Karjääriala ei ole tasandatud ega rekultiveeritud. Tänapäevaks on sinna kujunenud sekundaarne soostunud niidu kooslus, mis hakkab aegamööda kinni kasvama.

Varangu karjääriala

Alal on ulatuslikud, kuni mitme hektari suurused madalad tehisveekogud, mille vahel ja lõunapoolses servas on võsaga kaetud kännuvallid, kuhu on kogutud ka lubjalasundilt eemaldatud katend. Ala on kuivendamise mõjutatud – uuemat karjääri ja

kaevandamiseks ettevalmistatud ala (kokku 31 ha) ümbritseb kolmest küljest kraav, mis on ühendatud Preedi (Varangu) jõega. Kaitsealal kasvab vähemalt 20 kaitsealust taimeliiki, muude hulgas hulgaliselt lõhnavat käoraamatut ja kuldkinga. Huvitavad ja käpalisterikkad on endised lubjakarjääri alad ja Varangu allikasoo, samuti nende ümbruse kõdusoometsad.

Tiheda õisikuga harilik käoraamat Varangu kaevanduse raudteetammil.

Oma orhideeretkel siirdusime kõigepealt Varangu mõisa vesiveski juurest karjääriala niitudele, kus käpalistest kohtasime halli käppa, sooneiuvaipa, laialehist neiuvaipa ja suurt käöpõlle. Kaevandusala raudteetammil nägime ohtralt harilikku käoraamatut, kaunist kuldkinga ja tumepunast neiuvaipa. Tehisveekogude ümbruses, kus pinnas on vähem karmardunud, saime imetleda lõhnavat käoraamatut ja kärbesõit. Üks lõhnava käoraamatu populatsioon koosnes lausa 270 taimest.

Kaitseala vahetus naabruses on lubja kaevandamiseks taotletav maa, mis kooriti ja vallutati juba 1990. aastatel. Kooritud alal kohtasime kahelehist käokeelt, harilikku käoraamatut, sooneiuvaipa, tumepunast neiuvaipa, kaunist kuldkinga ja üksikuid eesti soojumikaid. Tähelepanu äratas ka üks tulikas. Esmapilgul pidasime seda roomavaks tulikaks. Lähemalt uurides ja Heide saksakeelse määraja abi kasutades saime selgeks, et tegemist on hoopis sootulikaga. Minule oli selle liigi nägemine esmakordne.

Selle väljasõidu üheks eesmärgiks oli ka lehitu pisikäpa otsimine kaitsealal. Pisikäppa leiti 1986. aastal karjääri alaga piirneva metsa sihilt, kuid hiljem ei ole teda seal nähtud. Kahjuks ei õnnestunud ka meil teda leida. Lisaks kaunile kuldkingale ja

Allikas ja võsastunud allikasoo Varangul

eesti soojumikale nägime kõdusoometsas roomavat öövilget ja vööthuul-sõrmkäppa. Pisikäpa otsingutelt tagasi pöördudes oli tegemist, et üle karjääriala põhjapoolse kraavi pääseda. Sedasi piki kraavi käies ja selle kitsamat kohta otsides sattusime 50 isendist koosneva lõhnava käoraamatu populatsioonile. Lisaks oli seal veel paarkümmend tumepunast neiuvaipa ja mõned kärbesõied.

Edasi siirdusime vaatama maalilisi Varangu allikaid. Allikatele viiva raja ääres kohtasime kaunist kuldkinga, kahelehist käokeel ja pruunikat pesajuurt.

Päeva lõpus saime veel uudistada Varangu mõisahoonet. See õnnestus tänu vastutulelikele restauraatoritele, kes maja ümber luusiva seltskonna sisse kutsusid, lahkelt ruume näitasid ja meie arvukatele küsimustele vastasid.

Ester Valdvee

Vormsil 16.–18. juunil 2012

Klubi retkel Vormsil osales 14 inimest. Meid võttis vastu Keskkonnaameti Hiiu-Lääne-Saare regiooni kaitsekorralduse spetsialist Elle Puurmann, kes elab Vormsil.

Keskendusime saare kirdeosa, eelkõige Diby poolsaare taimestikuuurimisele.

Lodumets Rälbys

Esimesel päeval käisime Rälby küla lääneosa lodumetsas, mis on kujunenud vanast merelehest maapinna tõusu tagajärjel. Lodumetsas kasvab ohtralt, paiguti lausalise kattena lodukannikesi. Lodumetsa kõrval karusamblamännikus kasvab paiguti väikest käöpõlle – nii roheliste kui ka punakate õitega varianti. Lodumetsa piiravad vanad luited. Luitestunud alad on tänapäevaks valdavalt mände täis istutatud ja seal on kujunenud keskmisest rikkalikuma rohttaimestikuga keskealised männikud.

Teise päeva sihtkohaks olid Diby poolsaare rannaniidud, loometsad ja järve ümbrus. Diby poolsaar on Vormsi idaosas üks tähtsamaid loometsa kasvukohti. Puistu on hõre ja metsalagendikud on kâpalistele sobivad. Heas kuni väga heas seisundis on kauni kuldkinga, kärbesõie ja pruunika pesajuure populatsioonid, mis näitavad laienemise tendentsi – alal on mitmeid vanu paljuvarrelisi kogumikke ja hajali kasvab noori paari varrega või paari isendiga kogumikke. Kärbesõite hulgas sai mõõdetud 37 cm kõrgune isend.

Šoti mägiveised Diby poolsaare rannaniidul

Diby järv on tekkinud mere-
lahest ja seda ümbritsevad
lodu-sanglepikud. Poolsaare
rannaniidudel karjatatakse šoti
mägiveiseid ja lambaid. Kõiki
mugulatega (ja ka risoomidega?)
käpaliste populatsioone ohustab
metssiga – sea tegevuse järgi võis
kohata kogu poolsaarel.

Kolmandal päeval uurisime Huit-
bergi paekõrgendiku, Rumpo
poolsaare, Rumpo-Sviby vahe-
lise madal soo ja Norrby puis-
niidu taimestikku. Huitbergi
loometsas paepaljandeil kasvab
kaitsealuseid sõnajalgu. Rumpo
poolsaarel hoitakse ranna-
niite lagedana nii raiete kui ka
lammaste abil. Madal soo on
oluline sookäpaliste kasvu-
paigana. Norrby puisniit on üks
väheseid säilinud puisniitudest.

Kaunis kuldking
Huitbergi loometsas

Tabel. Vormsi saare käpalised

Liik	Leium�rkmed
<i>Cephalanthera longifolia</i> – valge tolmp�ea	Diby poolsaarel, üks isend
<i>Cephalanthera rubra</i> – punane tolmp�ea	Huitbergi juures, veel ei õitsenud
<i>Corallorhiza trifida</i> – kõdu-koralljuur	R�lby lodumetsas, üks isend
<i>Cypripedium calceolus</i> – kaunis kuldking	Diby poolsaarel, ohtralt
<i>Dactylorhiza baltica</i> – balti sõrmkäpp	R�lby rannaniidul
<i>Dactylorhiza fuchsii</i> – v�o�thuul-sõrmkäpp	R�lby lodumetsas kraavides jm, hajusalt
<i>Dactylorhiza incarnata</i> – kahkjaspunane sõrmkäpp	R�lby rannaniitudel, Diby rannaniidul ja poolsaarel m�rjemates lohkudes, madalsoos Rumpo-Sviby vahel, ka beebiroosa �iev�rvusega isendid
<i>Dactylorhiza maculata</i> – kuradi-sõrmkäpp	on teada varasemad leiud, aga ise tüüpilisi isendeid ei näinud
<i>Epipactis atrorubens</i> – tumepunane neuuvaip	Diby poolsaarel, ohtralt
<i>Epipactis helleborine</i> – laialehine neuuvaip	on teada varasemad leiud, aga ise ei näinud, oli vist vara
<i>Epipactis palustris</i> – soo-neuuvaip	Diby poolsaarel madalsoodes, madalsoos Rumpo-Sviby vahel, ohtralt
<i>Goodyera repens</i> – roomav ��vilge	on teada varasemad leiud, aga ise ei näinud, kuna ei käinud sobivas kasvukohas
<i>Gymnadenia conopsea</i> – harilik käoraamat	Diby poolsaarel, hajusalt

<i>Herminium monorchis</i> – harilik muguljuur	on teada varasemad leiud, ise ei näinud, ei käinud sobivas kohas
<i>Liparis loeselii</i> – soohiilakas	Rumpo-Sviby vahel madalsoos
<i>Listera cordata</i> – väike käopöll	Rälby lodumetsa kõrval karusamblamännikus
<i>Listera ovata</i> – suur käopöll	Rälby lodumetsas, Diby poolsaarel, Norrby puisniidul, ohtralt
<i>Neottia nidus-avis</i> – pruunikas pesajuur	Diby poolsaarel, paiguti suurte kolooniatena; Huitbergi juures, hajusalt
<i>Ophrys insectifera</i> – kärbesõis	Diby poolsaarel, hajusalt (kõrgeim isend 37 cm)
<i>Orchis mascula</i> – jumalakäpp	on teada varasemad leiud, aga ise ei kohanud
<i>Orchis militaris</i> – hall käpp	Diby poolsaarel, väikesearvuliselt, hajusalt
<i>Platanthera bifolia</i> – kahelehine käoheel	Rälby lodumetsas, Diby poolsaarel, Norrby puisniidul
<i>Platanthera chlorantha</i> – rohekas käoheel	Diby poolsaarel

Olev Abner

Norrby puisniit

14.–15. juulil 2012 Õisu maastikukaitsealal

Õisu maastikukaitseala asub Mulgimaa südames Halliste vallas Sakala kõrgustikku liigestavas Rimmu ürgorus. Praegustes piirides moodustati kaitseala 1998. aastal eesmärgiga tagada maastiku, taime- ja loomaliikide elupaikade kaitse ning säilitada Õisu mõisapargi väljakujunenud stiil. Maastikukaitseala koosseisu kuuluvad Õisu järv, Õisu mõis ja mõisapark, Õisu jõe org kaldanõlval kõrguvate liivakivipaljanditega ja Ariva mets.

Koostöös Meelis Suurkasega Keskkonnaametist võtsime oma retke eesmärgiks Ariva sihtkaitsevööndis kontrollida teadaolevate kaitsealuste taimeliikide kasvukohti ning otsida uusi. Omaette eesmärk oli kauni kuldkinga kasvukohade inventeerimine, kuna 2010. aastal seda liiki ei leitud.

Ekspeditsioonis osales 11 klubi liiget ja 2 külalist, üks neist vanaproua Saksamaalt.

Esimene päev oli kontrastiderikas. Vihmavalingud vaheldusid palavusega. Kerge maastik muutus aeg-ajalt raskesti läbitavaks. Saarikus sai turnida langenud puudel. Siin- seal segasid otseteed vett täis kraavid. Liikumine aeglustus, kui nähtavale tulid uued liigid. Elevust tekitas kaitsealune ja punase raamatu samblaliik

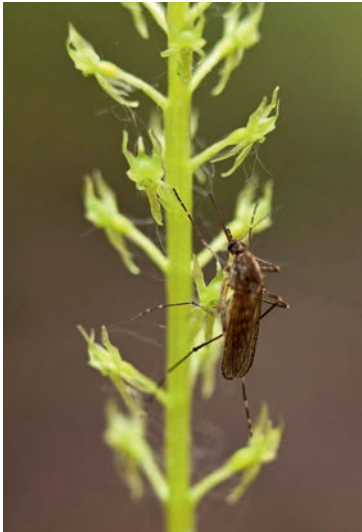
Ekspeditsioonist osavõtjad Õisu jõe sillal

– sulgjas õhik – saarepuu tüvel. Peatuma ja pildistama sundisid ka tavalisemad taimed – näsiniin ja suur kukehari, imetlesime ohakasoomukat.

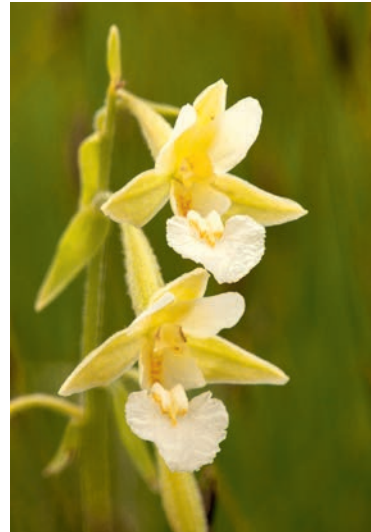
Esimeseks käpaliseleiuks oli vööthuul-sõrmkäpp. Ja siis tuli käpalisi ridamisi. Väike käöpõll, laialeheline neuuvaip. Silma hakkasid suur käöpõll, ainulehine sookäpp. Soo-neuuvaip laiutas nii kaugele, kui silm ulatus vaatama. Leidsime ka harilikku käoraamatut. Mitu kogenud silmapaari haarasid samal ajal öövilke õrna eksemplari. Leidsime ka balti sõrmkäppa, harilikku käoraamatut ja kahkjaspunast sõrmkäppa.

Kaunist kuldkinga oli Arivas registreeritud üle 100 eksemplari, kuid 2010. aastal teda ei leitud. Ka meil jäid algul juba öitsemise lõpetanud kuldkinga taimed leidmata, kuni Ester libastus oja perval ja pidi äärepealt tumedasse vette kukkuma. Libisemisteekonda saatis metsik karjatus: “leidsin“. Kuldkingad kasvasidki kukkumisjälje kõrval. Nüüd läks ümbruskonna lehtpuuvõsas lahti jahiks, mille tulemusena sai kirja 65 nõuetekohaselt registreeritud eksemplari. Kokku registreerisime 13 kaitsealuse soontaimet (neist 11 käpalise) ja ühe samblaliigi – sulgja õhiku kasvukohad.

Ülo Ormus

Sääsk ja ainulehine sookäpp

Soo-neuuvaip

Reis Kreeta orhideesid vaatama 2012. a aprillis

Ülevaade Kreeta loodusest

Kreeka suurim saar Kreeta on 260 km pikk, kitsaimast kohast ainult 14, kõige laiemast kohast 60 km lai. Saare keskel kulgevad selgroona kolm massiivset mäeahelikku, mille kõrgeimad tipud tõusevad üle 2000 m. Mägesid lõhestavad sügavad kuristikud, millest enamus on põhja-lõunasuunalised ja avanevad enamasti lõunarannikule. Mägede vahel on tasandikud, viljakad orud, kus kasvatatakse puu- ja aedvilja.

Mäed, kuristikud ja mäestikutasandikud koos avarate põhjaranniku rannaaladega loovad Kreeta looduse omapära, pakkudes mitmekesiseid kasvutingimusi. Ja igal piirkonnal on just talle omane taimestik. Ainult üks liik valitseb kõikjal, kus maapinna kõrgust on alla 800 m – see on oliivipuu. Oliivipuu on Kreeta kõige tähtsam viljapuu. Neid arvatatakse Kreetal kasvavat 35 miljonit – hõberohelised võrad hakkavad silma nii külade ümber, mägede nõlvadel kui avarates orgudes.

Kreeta saar eraldus mandrist miljoneid aastaid tagasi. Isoleeritus on mõjutanud Kreeta taimestiku kujunemist – saarel esinevast ligi 2000 taimeliigist on 10% endeemid. Raskesti ligipääsetavad mäed ja kuristikud soodustavad haruldaste liikide säilimist – pakkudes pelgupaika ilmastikumuutuste eest, ennekõike aga ahnete kitsede eest.

Kreeta loodus on aasta läbi atraktiivne. Saare aluspõhi koosneb peamiselt lubjakivist ja dolomiidist, mis sügisel ja talvel seovad sademevett. Vesi imbub kivisesse pinnasesse ja koguneb maa-alustesse lõhedesse ja koobastesse. Suve kõige kuumemal ajal alustaimestik küll närbub, kuid puud ja põõsad püsivad haljastena.

Sügise saabudes, just kõige kuivemal ajal, algavad sügissajud. Seda aega kutsutakse Kreetal teiseks kevadeks – siis ärkavad paljud suveunne suikunud taimed, maapind lööb rohetama ja sügislilled puhkevad õide. Neist tüüpilisemad on alpikannid (*Cyclamen graecum*), alraun (*Mandragora autumnalis*), nartsissid (*Narcissus serotinus*) ja merisibulad (*Urginea maritima*). Sügis läheb sujuvalt üle kevadeks. Aastavahetust tervitavad

Taimede määramine Gious tou Kamposè nimelise ülatasandiku tipus.
Esiplaanil tulbid (*Tulipa saxatilis*)

värviküllased ülased (*Anemone coronaria*), puudest õitseb esimesena mandlipuu (*Prunus webbii*). Veebruaris ja märtsis puhkeb uusi liike pea iga päev. Niitudel õõtsuvad tuules gladioolid (*Gladiolus italicus*) ja moonid (*Papaver rhoeas*). Siis tärkavad ka Kreeta väikesekasvulised orhideed.

Haruldasmate liikide hulka kuuluvad kuristike kohal kõrguvaltel järskudel nõlvadel kasvavad kasmofüüdid e lõhetaimed, mis kinnituvad tugevate juurtega kaljupragudesse ja kasvatavad varre ja õisiku uljalt kaljuseinast välja. Neist üheks kaunimaks peetakse kuldkollaselt hõõguvate õietega kuristikulille (*Linum arboreum*).

Mägedes on rikkalikult endeemseid liike. Seal on õitsemisaeg märgatavalt hilisem kui madalikel. Nii leiab mägedes õitsemas palju liike sellal, kui rannikualal on alustaimestik juba närbunud. Neist kauneimaks peetakse kareleheliste sugukonna liiki *Anchusa caespitosa*. Tema säravate siniste õitega padjandid kaunistavad veel suve lõpulgi jalgradade servi.

Kreetal on alati taimi, mida imetleda. Sellele, kes maldab minna uurima seda askeetlikult kaunist saart, avaneb üllatuslik maailm mägede nõlvadel, kuristike salapäraustes süvendites ja avaratel mererandadel.

Anna Meurling

Elamusi Kreeta taimereisilt

Orhideekaitse klubis oli mõte sõita Vahemere maade orhideesid vaatama juba päris pikka aega idanenud. Igatahes oli 2011. aasta algul esimene katse seda mõtet teoks teha, kuid asjaajamine jäi mitmel põhjusel katki. 3. jaanuaril 2012 kirjutas Maie Meius Kreeta firma Fysimera esindajale Anna Meurlingile kirja ja sellega oli siis lõpuks selle reisi pikk ettevalmistusperiood alanud. Kirjavahetus Annaga oli päris tihe. Eestist tuli kokku kuus orhideedehuvilist, lisaks oli meie poolt parimaks peetud perioodil (aprilli alguses) Kreetale tulemas 5 orhideehuvilist Soomest. Kohapeal sulandusime kenasti üheks sõbralikuks seltskonnaks, mis andis kogu ettevõtmisele positiivse värvi. Mitmed omavahelised kontaktid toimivad siiani.

Puhkehetk kabeliõuel matkal Mixorrouma külast Fratisse. Kabel on pühendatud Elu andvale allikale

Kreetale jõudnud, viisid igal hommikul meie juhid Anna ja Olle Meurling meid autodega selle päeva matka alguspunkti. Ja siis tulid parajate tõusudega mägirajad ja Mixorrouma, Spili ja Amari org, raja laius oli vahel vaid mõnikümmend sentimeetrit.

Meeldejääv oli mägijõe ületamine Mili veskikuristikus, kus rühma liikmed üksteist sõbralikult abistasid. Soomlastest kaaslaste matkakepid olid meilegi heaks toeks. Mili orus oli varem 40 vesiveskit, neis jahvatati ümbruskonna tasandikel kasvatatud vilja. Nüüd on tasandikel hotellid ja veskid seisavad tühjalt.

Meie matkade juurde kuulusid mõnusad külakohvikud, kreeka-päraselt tavernid, millest mitmeid pidasid üle seitsmekümnesed kreeklannad. Seal saime jalgu puhata ja lõunat süüa. Kreetal pakutud toidust võib rääkida pikemalt, kui antud artiklis ruumi, sellest ülevaate andmine on siiski oluline. Lõunalauad olid reeglina Kreeka salat, jogurtine kaste tzatziki, oliivid, pirukad, pähklid ja muud kohalikud hõrgutised. Ja muidugi ka oliiviõli. Nii hautistes kui pirukatäidistes kasutati mägedest korjatud looduslikke taimi. Väike pits lahja viina taolist kohalikku päritolu turgutajat rakit lõuna juurde oli loomulik lisand. Meenuvad Olle kaetud külluslikud piknikulauad mõnes kabeliõues, mis meile ootamatult poolel matkateel ette jäid.

Botaniseerivatele orhideehuvilistele pakkusid suurt huvi ja silmailu lisaks orhideedele ka tavalisemad liigid ja kooslused. Ennekõike meenub kollane vaip oliivisalvus, mis oli moodustunud jänesekapsa perekonnast võõrliigist *Oxalis pes-caprae*. Kõrge-

Oliivisalvu

kasvuline feerula (*Ferula communis*). Pärimuse järgi tõi Prometheus tema jämedas varres inimestele tule. Karjused kasutasid teda kohvikeetmisel põletusmaterjalina. Kõrgendik tulpidega (*Tulipa saxatilis*). Endeemne valgeõieline alpikann oma looduslikus keskkonnas. Apelsinipuud, mille viljad olid söödavad, kuid mitte just suurepärase maitsega. Õitsev loorberipuu, millelt kaasa nopitud lehed on kuivatatult palju aromaatsamad kui need, mida saab poest. Ehtsad loorberid!!

Unustamatud on kohvi joomine oma sünnipäeva hommikul sidrunipuu all ja kingiks saadud loodusest korjatud nartsissid ja portulakid. Lõpuõhtu restoranis eukalüptipuu all. Mõnus väike turisticõbralik Rethimno linn, kus oli meie hotell. Soome taimehuvilised, kellega jagasime Fysimera firma pakutatavat puhkusepaketti "Kreeta kevadlilled ja taimed". Meid võtsid vastu ja korraldasid kohapealseid matku Anna ja Olle. Aitäh teile ilusa aja eest!

Maie Meius

Kreeta orhideed

Kreeta kevad algab juba pärast jõulu. Esimesed orhideed alustavad õitsemist aastavahetuse paiku. Parimaks ajaks saare flooraga tutvumiseks peavad meie orhideeretke juhid Anna ja Olle Meurling märtsi viimast ja aprilli esimest nädalat. Kõik sõltub muidugi aastast, sest mida varem saabub suvine palavus, seda kiiremini lõpeb õitsemisaeg.

Õistaimi on Kreetal 2000 ringis, neist ligikaudu 10% on endeemsed. Orhideesid on siit leitud 65 liiki koos alamliikidega (8 liigil on ühtekokku 17 alamliiki), neist 14 on endeemsed. Eesti flooraga ühiseid liike on kõigest kolm: püramiid-koerakäpp, valgetolmpea ja suur käopõll, viimane on Kreetal üpris haruldane. Lisaks on liiginimekirjas veel punane tolmphea ja lehitu pisikäpp, kelle kohta kindlaid leiuandmeid ei ole ja seetõttu on nende esinemine küsitav. Meil Eestis on küll liike vähem, kuid vähemalt ühes, orhideede perekondade arvus, edestame Kreetat: Eestis 18 perekonda, Kreetal 14. Üks orhideerikkamaid piirkondi on

Ophrys fusca

Ophrys bombyliflora

Ophrys cretica

Kedrose mäestiku ümbrus (Rethymnon – Spili – Amari), kus 10x10 km suurustelt orhideede leviku kaardistusruutudelt on leitud 40–50 liiki. Selle Lääne-Kreeta flooraga meil lähemat tutvust teha õnnestuski. Nädala jooksul nähtud orhideeliikide ja alamliikide arv küündis 27ni. Lisaks nägime umbkaudu 300 muud taimeliiki, kellest valdav osa Eestis ei kasva.

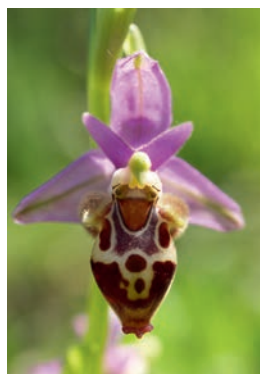
Suurim orhideeperekond Kreetal on putukõis (*Ophrys*) 29 liigi ja alamliigiga. Kuigi madalakasvulised ja haprad, võib mõnel putukõie liigil olla varrel arvukalt õisi, nii et märkamatuks nad mingil juhul ei jää. Selle perekonna liikide väljaselgitamiseks tuleb appi võtta mõni raamat, millest on siinse taimestiku ja ka spetsiaalselt orhideede kohta ingliskeelseina müügil küllalt hea

Ophrys omegaifera

Ophrys tenthredinifera

Ophrys heldreichii

valik. Alamliike esineb putukõitel palju, välised erinevused nende vahel võivad olla küllalt väikesed. Õitevorme ja -värve on rikkalikult – kord on kollasel õiel siniste tiibadega musta kehaga (*O. fusca*), kord rohekal õiel mustade tiibade ja kollase kehaga putukas (*O. phryganae*), kord vaatab õielt vastu tanu ja põllega memmeke (*O. mammosa*), kord heledate trakside või vestiga mehike (*O. cretica* ssp. *cretica*). Ülimeisterlik mimikri on liigil *O. bombyliflora*, kelle õiel istub ümmarguse kere ja karvaste jalgadega mumm. Fantaasiat on nende liikide loojal küll ülevoolavalt olnud. Kuna parimates kasvukohtades on igal sammul palju erinevat liiki orhideetaimi, ei jõuaks liikide määramisega väljas kuigivõrd tegeleda ja kõige mõistlikum tundub taimed üles pildistada, et hiljem määrata. Nii jääb ka rohkem aega, et kõike seda kirjeldamatut looduse ilu nautida. Õnneks oli meiega Anna, kes raamatust õige liigi pildi välja lappas ja nii saime liiginimed enamasti siiski kohe teada. Tavalisim putukõie liik on kollase palistusega huulega *Ophrys phryganae*, kes on oma nime saanud kasvukoha järgi. Früüganaks nimetatakse Kreeka-päraselt niidutüüpi taimkatet, mis on lage ja kus leidub rohkemal või vähemal määral ka madalaid igihaljaid põõsaid ja puhmastaimi. Sedalaadi taimkate on Vahemere

Orchis pauciflora

Serapias orientalis

Orchis quadripunctata

Barlia robertiana

maades laialt levinud ja kannab sünonüümset nimetust *garrig*, kuid Kreekas kutsutakse seda nimetusega *phrygana*. See Kreea mägisel maastikus laialtlevinud poollooduslik kooslus on kujunenud pikaaegse inimõju – karjatamise, puuderaie ja põletamise tulemusel. Muld on fröüganas väheviljakas ja aluseline, maapind kivine. Just selliseid kasvukohti eelistavad paljud siinsed orhideed.

Teine Kreea orhideede suurem perekond on käpp (*Orchis*) 19 liigi ja alamliigiga. Öhuliste roosakaslillade öitega *O. papilionacea* ja kollaste toonide kombinatsiooni poolest nartsissiliku välimusega *O. pauciflora* on öhed kaunimad selles perekonnas.

Just Vahemerepiirkonnale iseloomulik perekond on punakaslillade-pruunikate öitega *Serapias*. Keeljas

Orchis papilionacea

Orchis italica väli Spili lähedal

huul ja selle kohal koonduvad teravatipulised õiekattelehed moodustavad huvitava ilmega õie. Võimatu on seda perekonda teistega segi ajada, küll aga on raskem määrata liike. Selle põneva ehitusega õied väidetakse olevat ööbimispaigaks tolmeldavatele mesilastele.

Oma perekonna ainus esindaja – suur, tugevakasvuline *Barlia robertiana* on kogu saarel tavaline. Leidub teateid, et just seda orhideed nopitakse sageli vaasiviimiseks. Kõrgekasvuline ja tihedaõisikuline orhidee, mis rohkearvuliste kogumikena maastikus kohe silma hakkab, on ka *Orchis italica*.

Põnevaid botaanilisi avastusi pakkus Kreeta rikkalikult, küllap just seetõttu, et meie pärismaiseid liike kohtab seal üllatavalt vähe. Sealse õiterohkuse ja looduse värskuse mõjul kippus meie külm kevad kohati lausa ununema – Eestis oli samal ajal Estri garaažiuks lumest kinni tuisanud ja lund sadas aina juurde...

Merit Otsus

Uued orhideeleiud

2012. oli pisikäpa leiuasta

Möödunud, 2012. aasta jääb meelde kui väga hea lehitu pisikäpa leiuasta – viimaste aastate, võib-olla mitmekümne aasta jooksul pole leitud ühel aastal mitut uut leiukohta. Peale kolme uue ja ühe endise leiukoha lähistelt leitud kasvukohta on oluline taimede rohkus. Võimalik, et mitte kunagi varem pole registreeritud nii palju taimi ühel aastal!

Teame, et liigi levik on olulisel määral vähenenud, kuid seni puuduvad andmed arvukuse kohta leiukohtades, rääkimata sellest, kus need täpsemalt asusid. Õnneks sai seekord jälle täidetud nii mõnigi lünk levikukaardil, sest põhjalikku lehitu pisikäpa inventuuri ei ole tänini ette võetud.

Lehitu pisikäpa kasvukoht palumännikus

Kogu sündmuste ahela käivitas õnnelik juhus, kui sattusin juuli lõpus Ida-Virumaal riigimetsas tuttavais paigus tumepunase neuvaiba taimi otsides 32 lehitule pisikäpale. Palumännikust teadlikult pisikäppa ilmselt keegi ei otsiks. Oleme harjunud teda

Lehitu pisikäpp

pidama pigem lammi-, madalsoo-, kõdusoo- või soovikumetsa taimeks. Tõsi, erandina on Hiiumaa leiukoht, kuid seal on liigi esinemise võimalikkuse põhjuseks peetud allika lähedust. Aga näiteks Kose leiukoha lähim veekogu on kuivenduskraav, mis on lähimatest taimedest ca 30 meetri kaugusel, pealegi paikneb kraav paar meetrit madalamal reljeefil. Männiku vanus pole samuti märkimisväärne ja isegi aastatetagune harvendusraie pole üllataval kombel leiukohta hävitanud. Vana metsa vajalikkuse lehitule pisikäpale kummutasid mõne aasta tagused leiud Ilmatsalust ja Kaaverest. Samas on teadaolevad leiukohad pikaajalisel metsamaal, mis on ilmselt määravam kui kasvava metsa vanus. Teiseks on huvitav tähelepanek, et teadaolevates leiukohtades kasvab alati harilik kuusk, aga jällegi pole puude vanus määrav.

Palusin ootamatust leiust innustust saades kohaliku regiooni looduskaitse bioloogil Katrin Jürgensil minna vaatama vanemate leiuandmete järgi teada olevaid kasvukohti Kurtna maastikukaitsealal. Vaid paar päeva hiljem tuligi info, et leitud on uus pisikäpa kasvukoht poolesaja taimega, kuid Auverest. Möödus umbes nädal ja tuli ka oodatud teade Kurtnast. Vaatamata vana leiukoha tõenäolisele hävimisele ei jäänud taimed leidmata. Eesti teadaolevalt suurima arvukusega leiukoht oli avastatud: kahes kohas kasvas kokku 79 taime!

Samas ei istunud minagi käed rüpes, vaid otsisin pisikäpa jälgi kümmeaasta eest hävinud Kastre leiukohast. 1997. aastal Rainar Kurbeli poolt taas avastatud leiukoht hävis mõned aastad hiljem raiete käigus. Piirkonnas olin viimastel aastatel ringi vaadanud mitmetes raietest räsimate metsades, seni edutult. Viimaks kroonis seda ebaedu õnnelik kohtumine paari taimega, kes olid napilt lageraiest pääsenud. Võib vaid oletada, et sarnane metsaos, mis raiutud, võis samuti pakkuda liigile sobivaid kasvukohti.

Et Ester Valdvee andmetel oli ka Jänijõel pisikäpa rekordaasta – 48 taime, siis oli üksnes neljas suuremas pisikäpa leiukohas kokku üle 200 isendi. Saamaks paremat ülevaadet sellest salapärasest liigist, oleks vajalik tihedam jälgimine. Oli see siis tõesti aasta, mida mäletada, või on asi pelgalt meie teadmistes liigist ja tema võimalikest kasvukohtadest nigel?

Toomas Hirse

Muu

Fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“

Mööda kodumaa väiksemaid ja suuremaid näitusepaiku rändab juba 2010. aastast Eesti Orhideekaitse Klubi fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“, mis valmis klubi 25. sünnipäevaks ning oli ühtlasi pühendatud ülemaailmsele loodusrikkuse aastale. Näitus koosneb 27 pildist ja sisesejuhatavast tekstist meie looduslike orhideede ehk käpaliste kohta.

Näituse eesmärk on anda ülevaade ühest meie tähelepanuväärsest loodusrikkusest. Vaatajal on võimalus näha mitmeid üliharuldasi ning ka sagedamini esinevaid orhideesid neile omases keskkonnas. Selge on see, et nii väikese väljapanekuga pole küll võimalik hõlmata kõiki Eestis leiduvaid orhideeliike, kuid esindatud on lõviosa nende värvi- ja vormiküllusest. Pildid ongi välja valitud mitte nii väga liigilist koosseisu silmas pidades, vaid kunstilisel põhimõttel, et silmailu, huvitavus ja kvaliteet oleksid garanteeritud. „Sellist näitust pole häbi saata ei Soome ega Rootsi... ja ega suurt paremini üldse ei tehtagi, kui neid maailma raamatuid vaadata,“ ütles piltide kohta fotograaf ja looduskaitseja Tiit Leito näituse avamisel. Fotode autoriteks on tuntud ja tundmatud loodusfotograafid ja loodushuvilised Rainar Kurbel, Tarmo Pikner, Margus Muts, Toomas Hirse ja Arto-Randel Servet.

Küllap nii mõnigi näitusevaataja on avastanud enda jaoks midagi

Fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“

uut orhideede kohta. Ja kindlasti on neidki, kes alles avateksti lugedes saavad teada, et orhideed kasvavad ka Eestis, mõnel pool lausa paari sammu kaugusel tuttavast karjavärvast. Leides orhidee oma kodukoha niidult, karjamaalt või metsaservast, võib igal juhul kindel olla, et see on hinnaline avastus. Lisaks emotsionaalsele väärtusele, mida orhideed loodusesõbrale oma värvikülluse ja lõhna, ilu ja salapäraga pakuvad, on nad koosluse terviklikkuse näitajateks.

Ilu öeldakse olevat küll vaataja silmades, kuid ma usun, et ma pole ainus, kes leiab, et meie käpalised on kauniduse poolest täiesti väärilised võistlejad oma troopilistele suguvendadele. Meie klubi fotonäitus on sellele väitele heaks tõestuseks.

Arto-Randel Servet

Näitus on seni olnud vaadata:

2010. aastal Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu kohvikus Strix, Tallinna botaanikaaias, Keskkonnaministeeriumis, Viljandi linnaraamatukogus, Tartu Ülikooli Türi kolledžis, Lahemaa looduskeskuses, Kuressaare kultuurikeskuses, Mihkli talumuuseumis Saaremaal, Lihula mõisas Matsalu loodusfilmide festivalil; 2011. aastal RMK Emajõe-Suursoo looduskeskuses ja Tartu keskkonnahariduse keskuses; 2012. aastal RMK Ristna looduskeskuses, Hiiumaa koduloomuuseumis ja Pärnu loodus- ja tehnikamajas.

Hea orhideehuviline!

Kui oled klubi tegevusest huvitatud, võta ühendust aadressil:
Ester Valdvee
Järvamaa, Albu
Telefon: 5139984
e-post: ester@valdvee.eu

Jana-Maria Habicht
Eesti Loodusmuuseum
Lai 29A, Tallinn 10133
Telefon: 6603327
e-post: jana@loodusmuuseum.ee

Meie kodulehekülg:
<http://www.orhidee.ee>

In memoriam

16. novembril 2011 jätsime hüvasti Eesti Orhideekaitse Klubi kauaaegse liikme fotograaf Enno-Kustav Väljaliga. Kodumaa loodus, lilled ja linnud, lähedased, ajalugu ja kunst – need olid tema lemmikud pildistamisel. Orhideed sealhulgas.

*

5. jaanuaril 2012 lahkus meie seast Eesti Orhideekaitse Klubi asutajaliige Arnold Pukk. Meie Arno, nagu teda mäletavad kolleegid ja sõbrad, oli sõnakas, tarmukas, tähelepanelik ja osavõtlik. Sünnilt ja hingelt aednik, oli ta roosikasvatjana ja botaanikaaria rajajana nimekas mees. Orhideekaitse Klubi asutamisel oli ta Tallinna Botaanikaaria direktorina väga oluline persoon.

Journal of Estonian Orchid Protection Club
ÖÖVIIUL
Lesser Butterfly Orchid
9/2013

Preface

Lesser Butterfly Orchid is a journal that reflects the activities of the Estonian Orchid Protection Club, mainly the excursions and findings. We aim to participate in studies of orchid distribution and protection, and introducing the results to the wider audience. Due to the interest in photography, we offer a lot of photos of wild orchids in their original locations. We do all this in the interest of our wild orchids, still poorly understood beautiful plants, and with the desire to share the experience being close to them.

Laimi Truus

Orchid of the year

Our Club started to elect orchid of the year in 2010. An overview is given of the activities related to orchids of the year 2011 - *Orchis ustulata* and 2012 - *Platanthera bifolia* and *P. clorantha*.

Rapla county, July 10–11, 2011

Inventory of *Orchis ustulata* localities took place in alvar forests in Raplamaa (West Estonia). The abundance of the species was quite low this year. Distribution data were forwarded to Estonian Nature Infosystem (EELIS).

Ester Valdvee

***Orchis ustulata* in Saaremaa**

On Saaremaa Island (West Estonian island) several new localities of *O. ustulata* were found and together with more detailed data

from known sites all this information was sent to Estonian Nature Infosystem (EELIS).

Mari Reitalu

2012 was the year of butterfly orchids

Two close species *Platanthera bifolia* and *P. clorantha* are among most well-known Estonian orchids. Due to that reason it was reasonable to engage a wider audience in mapping of the localities. Special worksheets were sent to schoolchildren and they were encouraged to send their data to Nature observations database.

Jana-Maria Habicht

Excursions in summers 2010–2012

The Club first summer days in July 2010

Summer Days were held to celebrate the 25th anniversary of the club in western part of Saaremaa. Photographing was learned under the guidance of Urmas Tartes, abundant orchid populations were admired, and bird singing was enjoyed. Also *Cephalanthera rubra* localities were monitored in the western part of Saaremaa.

Sirje Azarov ja Mari Reitalu

Varangu in July 2011

In calcareous spring fens of Varangu nature reserve and in chalk mine area nearby 20 protected plant species grow. We managed to see the 12 orchid species. Especially abundant were *Cypripedium calceolus* and *Gymnadenia odoratissima* populations. We also looked for *Epipogium aphyllum* site that had been recorded years ago but without success.

Ester Valdvee

Vormsi, June 16–18, 2012

Diby peninsula was floristically studied and the data can be seen in the table in the text.

Olev Abner

Õisu landscape reserve, July 16–18, 2012

Orchid sites were inventoried in different regions. Special effort was paid to find *Cypripedium calceolus* sites and these data was supplemented to the data in Estonian Nature Infosystem (EELIS).

Ülo Ormus

Orchid trip to Crete in April 2012

A trip to Crete was organized to see the Mediterranean orchids. The main area visited was around mountain Kedros where a lot of orchids grow. For us there were fascinating findings that can be seen on photos in the text. In Crete 65 orchids species have been found. We saw 27 of them.

Anna Meurling, Maie Meius & Merit Otsus

New findings

2012 was rich in *Epipogium aphyllum* findings

Epipogium aphyllum is one of the rarest and most endangered orchid species in Estonia. New sites were discovered in NE Estonia and the number of plants in previously known localities was the highest in 2012.

Toomas Hirse

Varia

Photo exhibition “Orchids in Estonian nature”

In 2010 the club photographers put together an exhibition of Estonian orchids in the honour of the Club 25th anniversary. Now this exhibition has been shown in many places of the country.

Arto-Randel Servet

In Memoriam

Two Club members have been departed:

Enno-Kustav Väljal in November 2011

Arnold Pukk in January 2012

Both men were Club members for a long time and they gave a lot of their personality and charm to the activities of the Club.

Halli k pa valge vorm

Üliharva esinev kolmeõieline kaunis kuldking

